

JOHN HOLTEN-ANDERSEN

Ingeniør, lektor ved DTU og gennem en halv menneskealder aktiv i forskellige grene af miljøbevægelsen.

Fra min tidlige ungdom i 1960'erne har jeg været forfærdet over, hvordan „udviklingen“ fyldte vort landskab med asfalt og beton og gjorde frodig natur til gold ørken. Jeg tænkte, at det var ingeniørernes værk, hvorfor jeg selv blev ingeniør for at ændre ved tingenes tilstand. Samtidig engagerede jeg mig i miljøbevægelsen, for her mødte jeg mennesker, der brændte for den samme sag. Begge steder bankede vi i 1970'erne og '80'erne tilsyneladende åbne døre ind – og alligevel må jeg i dag konstatere, at miljøet aldrig har haft det værre. Det har fået mig til at tænke! Denne artikel rummer nogle af mine overvejelser.

SYMBOLETS MAGT OM VÆKST-ENS KULTURELLE RØDDER

AF JOHN HOLTEN-ANDERSEN Det moderne samfund er blevet en vækst-maskine, der truer med at lægge kloden øde. Men hvorfra stammer dette vanvid, som hyldes af samfundets herskende elite, og som stort set alle politiske partier bekender sig til? Den klassiske forklaring lyder, at væksten er indbygget i vores økonomiske system, at kapitalismen er svanger med vækst. Men hvordan har dette system formået at forme vores sind og gøre os alle til trælle af væksten? Denne artikel argumenterer for, at vækst-manien i sidste ende er en konsekvens af vor kulturs forkærlighed for en abstrakt tænkning med rod i et symbolsk sprog, der har kappet sin forbindelse til virkeligheden.

Det er efterhånden – langt om længe kunne man sige – ved at gå op for denne verdens magtfulde ledere, at miljø- og især klimaproblemerne er dybt alvorlige og kalder på handling. På konference efter konference diskuterer man derfor nødvendigheden af at nedbringe vores udledning af klimagasser til atmosfæren. Men i selvsamme åndedrag insisterer man indædt på, at dette på ingen måde må anfægte den økonomiske vækst.

Det er som om, at vore magthavere inderst inde er sig ganske bevidst, at der er en indbygget konflikt mellem hensynet til miljøet på den ene side og den økonomiske vækst på den anden, for hvorfor skulle man ellers bestandigt gentage denne messende

besværgelse af væksten? Det man inderst inde godt ved, har man imidlertid valgt at fortrænge, fortie eller resolut benægte, hvorfor de politiske realiteter fortsat er sådan, at det er umuligt at argumentere for en konsekvent miljø- og klimapolitik alene på naturens vegne. End ikke udsigten til en dramatisk ændring af vort klima med hertil hørende voldsomme forandringer af livsbetingelserne på denne klode synes i sig selv at være tilstrækkelig til at udløse handling.

Indenfor den herskende diskurs kan miljøargumentet med andre ord ikke stå alene, men må altid suppleres med en forsikring om, at handling på miljøets vegne ikke „koster“ særligt meget, ja, at „omkostnin-

gerne“ ved at undlade handling overstiger „omkostningerne“ ved at gøre noget. Eller måske endda endnu mere forjættende: At en markant klimapolitisk indsats, der gør os fri af de fossile brændsler til fordel for mere miljøvenlige energikilder, vil kunne kickstarte en ny industriel revolution med grænseløse vækstpotentialer.

Økonomisk vækst er med andre ord et dogme eller et mantra i vores kultur, hvorfor enhver kritik tabuiseres, marginaliseres eller ties ihjel. Hvorfor forholder det sig sådan? Og hvordan er vi dog kommet dertil, at mammon på denne måde er blevet til vor tids Gud og det i en grad og en skala, så vi åbenbart er villige til at ofre denne klodes fremtid på dens alter? Det er jo det, der reelt er konsekvensen, for trods al miljø- og klimaretorik er den realpolitiske virkelighed jo fortsat skruet sådan sammen, at det er vækstens logik, der præger stort set alle konkrete beslutninger fra top til bund i vort samfund. Og så længe det er tilfældet forbliver miljø- og klimasnakken ren retorik, dvs. tomme og uforpligtende floskler.

Så, hvorfor er mammon – altså fortsat vækst i velstanden – blevet til vor kulturs store hellighed, og hvordan er det gået til, at vi stort set alle er blevet indrulleret i denne dans om guldkalven?

Vækst og kapitalisme

Et oplagt første sted at søge svarene på disse spørgsmål er i den økonomiske sfære. Ubestrideligt er det da også, at vort økonomiske system – dvs. kapitalismen – fungerer efter en ekspansiv logik. Selvom

denne logik af de fleste anses for nærmest selvindlysende, så er det dog ret beset en ganske besynderlig logik, for ingen andre steder i naturen ser vi en tilsvarende opførsel, måske lige bortset fra kræftcellen. I naturen ser vi naturligvis vækst og tilblivelse, men aldrig som en lineær og grænseløs proces, men derimod altid som et moment i en cirkulær proces, hvor tilblivelsen hele tiden afbalanceres af sin egen modsætning: Tilintetgørelsen.

” Intet i naturen kan vokse ind i himlen, tværtimod hænger alt sammen i et stort, ufatteligt og mangfoldigt kredsløb af liv og død.

I naturen er fødsel og død – tilblivelse og tilintetgørelse – hinandens forudsætning, således at enhver fødsel bærer døden i sig, ligesom enhver død åbner op for nyt liv. Derfor kan intet i naturen vokse ind i himlen, tværtimod hænger alt sammen i et stort, ufatteligt og mangfoldigt kredsløb af liv og død. Det er netop dette naturens kredsløb, vi som mennesker har sat os udover med en økonomi, der tilsyneladende følger en helt anden lov. Den cirkulære bevægelse er her erstattet af en lineær og himmelstræbende bevægelse, der febrilsk forsøger at lægge død og tilintetgørelse bag sig. Økonomiens lineære logik og naturens

cirkulære dialektik er således hinandens diametrale modsætning.

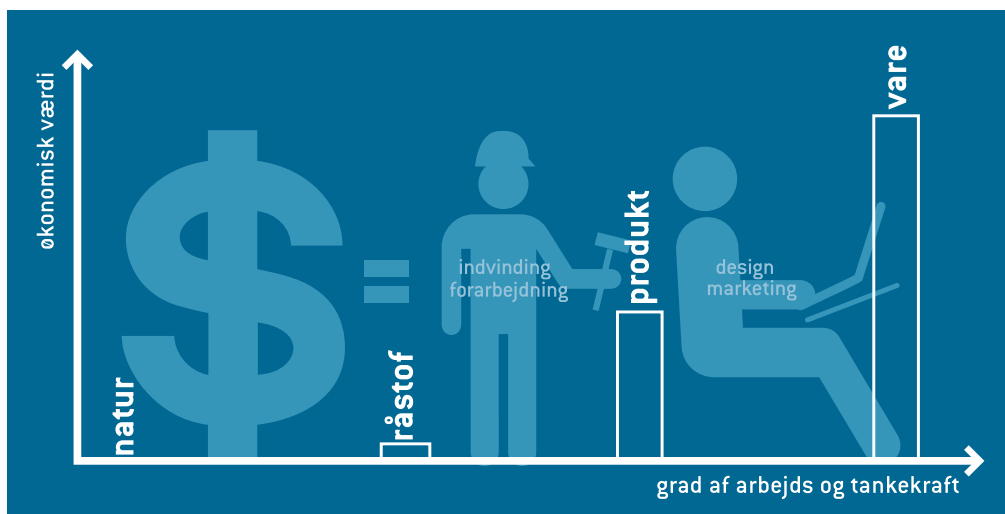
Men hvordan har vi dog fundet på at indrette os med en økonomi, der således i selve sin grundlæggende logik er naturstridig? Nøglen til en forståelse heraf må søges i pengene. For kapitalismen handler jo ikke om at tjene vore konkrete kropslige behov som mennesker, men derimod om at tjene de abstrakte penge. Og modsat vore kropslige behov, der per definition er begrænsede, så er de abstrakte penge per definition uden grænser, for vi kan jo altid tjene flere penge!

Kapitalismen er en pengeøkonomi, hvor det i princippet er ligegyldigt, hvad og hvordan der produceres, for i sidste ende er det alene resultatet på bundlinjen, der tæller. Og det er slet og ret et tal. Den kapitalistiske økonomi handler med andre ord om kvantitet frem for kvalitet, for pengene er jo uden nogen som helst kvalitativ substans. Vi kan hverken smage, lugte, høre eller føle noget for pengene, lige så lidt som vi kan spise, klæde os i eller bygge huse af dem. Penge er totalt usanselige og helt uden nogen som helst konkret, kropslig brugsværdi. Som målestok ser de bort fra alle konkrete brugsværdier – de sætter alle kvaliteter lige. Set fra pengenes synsvinkel, er det f.eks. ligegyldigt, om vi køber for 50 kroner æbler eller for 50 kroner pærer, men hvis det nu er æblekage, vi havde lyst til at smage, er det ikke ligegyldigt, om vi kommer hjem med for 50 kroner pærer. Pengene kender imidlertid ikke til denne forskel, for de ved intet om smag, lige som så lidt som de ved

noget om lugt, konsistens eller nogen som helst anden sanselig kvalitet. De er en ren abstraktion, en konstruktion af den menneskelige hjerne, et rent symbol.

Men hvad er de symbol for? Hvad er det for en egenskab ved tingene, som ikke udspringer af deres stoflige og sanselige kvalitet? Det er ganske enkelt deres „ide“ eller deres „form“ – disse abstrakte, begrebslige bestemmelser af tingene, som allerede Platon og Aristoteles indførte for at kunne sætte verden på symbolsk form. I denne bestemmelse af tingenes abstrakte „ide“ eller „form“ tog de afsæt i de menneskeskabte ting, for de er jo altid *formet* med henblik på at tjene et udenfor tingene stående *formål*, dvs. en 'ide'. Denne, de menneskeskabte tings „ide“ eller „form“, må først udtænkes inde i hovedet på en „arkitekt“, derefter tegnes som formfuldendte tegn på et tegnebræt for til slut at blive materialiseret som en fysisk ting. Hele denne vej fra den abstrakte ide til den konkrete, fysiske ting er først og fremmest en symbolsk proces. Den foregår i en virtuel verden af tegn, og den formidles af et symbolsk sprog. Det er omfanget og kompleksiteten af denne proces, som de symbolske penge er mål for.

Når vi opgør tingenes værdi i penge, så måler vi altså i hvilket omfang, vi mennesker har designet og konstrueret tingene symbolsk. Desto mere vi har designet, formet og konstrueret en ting, desto flere symboler vi har nedlagt i den – desto mere er den værd i kroner og ører. Derfor har naturen i sig selv ingen økonomisk værdi, for den rummer ikke et gran af symbol.

Figur 1. Desto mere arbejds- og især tankekraft, der er lagt i en given ting, desto større bliver dens økonomiske værdi.

Et tv-program om naturen har derimod en meget høj økonomisk værdi, for den rummer stort set ikke andet end symboler. Sammenlignet med den rigtige natur er et sådant tv-program til gengæld temmelig fattigt, hvad angår dets sanselige kvalitet.

” Det, vi kalder for „frem-skridt“ og „udvikling“, er ensbetydende med, at vi omgiver os med fortsat flere og fortsat mere symbolsk konstruerede ting.

Det, vi kalder for „frem-skridt og „udvikling“, er ensbetydende med, at vi omgiver os med fortsat flere og fortsat mere symbolsk konstruerede ting. Da pengene er symbol-

ernes målestok, indebærer dette tillige, at vi bliver fortsat rigere målt i penge. Samtidig antager tingene mere og mere en ren symbolsk funktion. Når vi i dag tager i byen for at „power-shoppe“, så er det i højere og højere grad tingenes symbolværdi, vi har øje for. Vore designer-klæder, designer-møbler, designer-køkkener, ja, vort designer-look er blevet til statussymboler, som vi anskaffer os for at vise os selv og ikke mindst vores omverden, at vi skam i den grad har magt over tingene. Pengene giver os denne fornemmelse af at have „magt over tingene“, for det er jo netop i kraft af dem, at vi kan anskaffe os alle mulige symbolske ting.

Som symbolernes symbol er pengene udtryk for vores symbolske magt over tingene. Desto rigere vi er i penge, desto mere magt har vi over tingene, men samtidig er vi blevet desto fattigere i alt det, der ikke kan konstrueres symbolsk og derfor heller ikke

bolske konstruktioner. Hvor pengene er det mest abstrakte symbol af dem alle, så er ordene dog de mest grundlæggende, for uden dem ville der ikke være noget af alt det andet.

” Uden ord ville mennesket være et kropsligt og sanseligt væsen på lige fod med alle andre levende væsener på denne klode.

Uden ord, dvs. uden et symbolsk sprog, ville mennesket være et kropsligt og sanseligt væsen på lige fod med alle andre levende væsener på denne klode. For som den tyske filosof, Ernst Cassirer har formuleret det, er mennesket et symbolsk dyr, „animal symbolicon“. Det er i kraft af vort særlige sprog, at vi er blevet til disse rationelt tænkende „åndsvæsener“, „animal rational“, som Aristoteles kaldte mennesket. Det er også i kraft af dette sprog, at vi med tiden er blevet til „homo economicus“, for som symbolernes symbol er pengene blot det mest almene udtryk for vores symbolske magt over tingene.

Kapitalismen, pengene, tingene – altså hele det velstands- og vækstsysteem, som vi i dag er blevet så forblændet af – har i sidste ende sin rod i det symbolske sprog. Der findes dog også et andet sprog, som ikke er symbolsk, men som vi i dag er blevet

næsten helt døve for, fordi vi i den grad har lukket os inde i symbolernes univers. Naturen er således gennemsyret af tegn, men det er sanselige tegn, som vi kun kan høre og tyde, når vi åbner vores krop for at give os sanseligt hen til dem. Naturen tiltaler os overalt med et overvældende sprog, som man ikke behøver at gå på universitetet for at forstå, eftersom det i sig selv er ladet med mening. Når denne mening får lov at rodfæste sig i vort sind, bliver den til vores 6. sans, vores intuition, vores samvittighed, ja, vores almindelige sunde fornuft.

På universitet lærer vi at se bort fra alt dette, hvilket hænger sammen med, at vi gør os kolde for naturens sanselige sprog, for i stedet at sætte den på symbolsk formel, dvs. på begreber, tal og formler. Når vi gør det, bliver naturen til et umælende objekt, en dum og stum ting, der som sådan er tømt for mening. Derfor behøver vi heller ikke at lytte til – endsige gå i dialog med – naturen, tværtimod er det vor bestemmelse som rationelle åndsvæsener at beherske den symbolsk, dvs. at omdanne den til en farlig masse symbolsk konstruerede ting.

Når vi således er blevet døve, og derfor også kyniske, over for naturens tiltale, kan vi ikke undgå også at blive døve og kyniske over for „naturen“ i os selv. Vi ophører med andre ord med at forstå os selv som kropslige væsener, der indgår i sanselige relationer med vores omverden. I stedet begriber vi os selv som et uden for naturen stående „åndsvæsen“, som en uden for kroppen stående „bevidsthed“ og som et uden for fællesskabet stående „ego“.

For dette „ego“ gælder Descartes trosbekendelse – „jeg tænker; altså er jeg“ – hvorfor jeg altså ikke *er*, når min krop sanser, elsker eller handler. For dette helt igennem moderne menneske drejer tilværelsen sig ikke længere om at give sig hen til eller forpligtige sig på det kropsligt givne liv. Det handler i stedet om bestandigt at kunne bekræfte sig selv som et uden for dette liv fritstående „ego“, der har magt over tingene. Hvilket igen blot vil sige: At det med sin symbolsk prægede bevidsthed kan beherske sig selv, sine medmennesker og naturen, som var de rene og skære ting.

Det er netop denne mennesketype – dette fritsvævende „ego“ – som de moderne samfund har fremavlet til nærmest perfektion. Og det er præcist dette „ego“, som er den underliggende drivkraft bag vores jagt efter mammon!

Den symbolske skrift

Dansen om guldkalven har rod i vort symbolske sprog, men hvor stammer dette sprog fra? Det kan umuligt stamme fra naturen, for den kender hverken til

penge, ting eller symboler. Naturen har som sagt et sprog, men det er kropsligt og sanseligt. Den samme type af sprog råder vi mennesker imidlertid også over, som de kropslige væsener vi i bund og grund er. Når vi står ansigt til ansigt med et andet menneske, behøver vi ikke at bruge så forfærdeligt mange ord, da vi i stedet kan tale med kroppen: Med ansigtsudtryk, med kropsholdning, kroppsbevægelse og andre former for gestus. Det er også dette kropslige sprog, vi benytter os af i dansen og musikken, hvor vi jo kan udtrykke ganske meget uden at mæle et eneste ord.

Også i det talte sprog er det kropslige og sanselige i forgrunden, selvom vi her er begyndt at benytte os af ord. For det talte sprog kan kun finde sted som en samtale, hvor vi kan se ind i øjnene på hinanden, og derfor altid har kroppen med os. Når vi engagerer os i en samtale, udgør selve ordene kun toppen af det sproglige isbjerg, efter som intonation, stemthed, kropps-fakter, ansigtsudtryk osv. alt sammen spiller med og bidrager til at give ordene deres bestemte mening og betydning. Dertil kommer, at

Figur 3. Kropssprog.

Figur 4. Talesprog.

enhver samtale altid finder sted et konkret og kropsligt givent sted, hvorfor selve situationen – stedet, duftene, lydene, stemningen osv. – indgår som en uadskillelig del af det, der siges.

I talen er sproget med andre ord endnu ikke symbolsk, det er snarere en form for sang, hvorfor vi da også kalder modersmålet – det sprog, vi som børn lærer gennem øret – for hjertets sang. Af samme grund ser vi da også, at de oprindelige kulturer, der endnu kun mestrer talens sprog, står fuldstændig uforstående overfor hele det abstrakt-symbolske univers, som præger vores moderne, vesterlandske tænkning. For dem er talen fortsat en kropsligt engageret dialog, hvorfor den også er konkret og sanselig. Her fremstår naturen derfor ikke som en uden for mennesket ståend, stum og objektiv natur, tværtimod er naturens sang flettet ind i det menneskelige sprog, som derfor også fremstår som en sang, der er kropsligt og sanseligt givent.

Denne samtalskultur behøver vi imidlertid ikke at rejse dybt ind i f.eks. Amazonas jungle for at møde, eftersom der

midt i vores eget „højtudviklede“ symbol-samfund fortsat findes ganske mange mennesker, der fortrinsvis betjener sig af talen. Det drejer sig om alle dem, der „kun“ har siddet 7 år på skolebænken, og som udfører dette samfunds helt uundværlige kropslige og manuelle funktioner. For disse arbejderklassens mænd og kvinder gælder det, at tale, tænkning og handling er konkret-praktisk frem for abstrakt-symbolsk, ja, her eksisterer der knap nok noget skel mellem disse tre former for menneskelig eksistens. Derfor handler, tænker og taler disse samtalspersonligheder i én og samme proces. Det er først, når de tre momenter skilles ad, hvorved sprog og tænkning altså løsrives fra den konkret-kropslige handling, at sproget bliver symbolsk, tænkningen abstrakt og handlingen underlagt symbolet. Hvor samtalspersonligheder tænker, taler og handler *spontant*, så er den symbolsk styrede handling omvendt rationel og *strategisk*.

Den rationelt strategiske adfærd og den abstrakt-symbolske tænkning er således to sider af samme sag. Begge dele opstår, når

Figur 5. Håndskrift.

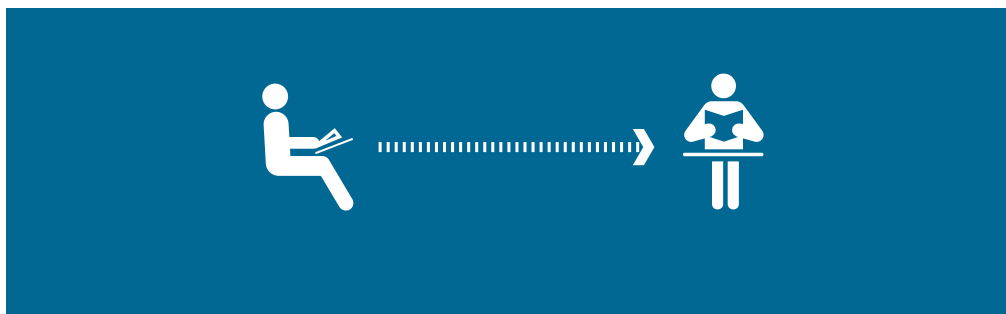
sprog, tænkning og handling skilles ad, sådan som de netop gør, når den kropsligt involverede samtale erstattes af kommunikation per distance. Og kommunikation per distance opstår som følge af den største og mest grundlæggende teknologiske revolution af dem alle, nemlig: Skriften!

Disse „talrigt karvede dødstege“, som Homer betegnede skriften, er ophav til den abstrakt-symbolske tænkning, for med den skilles ord og handling fra hinanden. Samtidig splittes samtalen op i to adskilte processer, der foregår uafhængigt af hinanden, nemlig: Skrivning og læsning. Den, der skriver, kan således ikke se ind i ansigtet på den, der læser og vice versa, hvorfor hele den kropslige situation, som i samtalen var med til at bære ordene og give dem konkret-sanselig betydning, nu er forduftet som dug for solen. Nu må ordene bære deres egen betydning, hvorved de med tiden aflædes deres kropsligt-sanselige karakter for i stedet at blive til abstrakte begreber.

Når ordene bliver til abstrakte begreber, mister de deres forbindelse til sanseverde-

nen. De er ej længere de sanselige ting iboende, hvorfor de må hente deres betydning et helt andet sted, nemlig i en ren ide- eller åndsverden. Frem for at vokse nede fra virkeligheden og op – så daler ordet nu i stedet oppe fra symbolernes himmel og ned. Heraf: „I begyndelsen var Ordet. Og Ordet er hos Gud. Og Gud er Ordet“. Men når Gud er ordet, bliver ordet samtidig guddommeliggjort, alt imens Gud bliver til et sanseløst symbol, som vi hverken kan se, høre eller røre, men alene tænke os til. Således bliver „ånd“ eller „bevidsthed“ gjort til det primære i den menneskelige eksistens, mens hele den kropslige og sanselige tilgang til tilværelsen herefter konsekvent nedvurderes.

Alt dette og meget mere følger i kølvandet på skriftens indtog i kulturen, hvilket i den europæiske kulturkreds først og fremmest er forbundet med opdagelsen og udbredelsen af det fonetiske alfabet. Det skete på Homers tid, altså omkring 700 f.v.t. Omtrent 300 år senere, altså år 400 f.v.t., dvs. på Sokrates' tid, var skriften slået fuldt igennem i græsk kultur. Her-

Figur 6. Bogtryk.

med indtrådte en ny abstrakt, symbolsk og distanceret måde at tænke på, som fik afgørende indflydelse på hele samfundets indretning. De mundtligt baserede fællesskaber blev gradvist erstattet af skriftbaserede systemer, hvilket samtidig indebar, at dialogen mellem ligemænd blev skiftet ud til fordel for hierarkiske kommandosystemer. I samme moment blev der sat et afgørende skel mellem det verdslige og det religiøse felt, således at samfundet fra nu af blev spaltet i to konkurrerende, symbolske regimer, der blev udstyret med hver sit præsteskab.

På dette grundlag blev Europa regeret i de næste ca. 2000 år. Men så indtrådte en ny teknologisk revolution, der hvilede på ryggen af den foregående: Typografien.

Det trykte ord

Frem til Gutenbergs opfindelse var det skrevne ord det *håndskrevne* ord, hvilket betød, at det kun var tilgængeligt for en lille elite af skriftkloge. Uden for denne kreds var det anvendte sprog fortsat helt overvejende det talte ord. Størsteparten af befolk-

ningen var altså fortfarande nedfældet i samtalens kultur. Det var Europas bondebefolkning, der altså godt nok var underlagt de verdslige og religiøse autoriteter, men da disse som regel befandt sig meget langt væk, blev disse bønders liv i hovedsagen formet af lokale fællesskaber, der foruden særegne sæder og skikke også talte deres helt eget sprog.

Men så kom ordet på tryk, hvilket indebar, at skriften nu pludselig kunne udbredes til en langt større kreds af mennesker. Det betød for det første umiddelbart, at de verdslige og religiøse præsteskaber blev frataget deres monopol på at udlægge teksten. Og for det andet – og på lidt længere sigt – at langt større dele af befolkningen kunne integreres i den skriftbaserede kultur, hvorved samtalens kultur samtidig blev trængt mere og mere i baggrunden.

Hvilken betydning har det, at ordet nu er kommet på tryk? Først og fremmest har det den betydning, at bogstavet, og dermed ordet, standardiseres, hvilket igen betyder, at personligheden ej længere er til stede i skriften. Dernæst er det trykte ord beregnet

Figur 7. Digital kommunikation.

til en stor, anonym og læsende offentlighed, modsat det håndskrevne ord, der, som sagt, var beregnet til en lille elite, der derefter *personligt* og i *tale* formidlede budskabet videre til en bredere – ikke læsende – offentlighed.

Den distance, som allerede håndskriften installerede mellem afsender og modtager – og dermed også mellem ord og handling – bliver således med det trykte ord endnu mere udtalt. Det betyder, at sproget må ændre karakter, for nu skal al mening og betydning *indskrives* i teksten, eftersom der ikke længere er nogen personlighed til at udlægge den i talen. Hvor man i tydingen af den håndskrevne tekst skelnede mellem „ånd“ og „bogstav“ – og altså lagde vægt på at finde ind til selve sjælen bag det skrevne ord – så lægges der nu, som påpeget af bl.a. David Olson i hans *World on paper*, i stedet op til en *bogstavelig* læsning af teksten. Frem for at *forkynde* ordet skal teksten nu *forelæses*, hvilket får som konsekvens, at hele sproget nu bliver gennemsyret af en objektiv, distanceret og symbolsk-abstrakt logik. Det samme sker for tænkningen, da

denne jo blot er sprogets aftegning i bevidstheden.

Fra nu af begribes „sandheden“ som det, der kan *udtrykkes* på tryk, det, som kan *dokumenteres*: „Det er sandt, hvad jeg siger, jeg har det på tryk, det står sort på hvidt“ siger vi derfor i dag, når vi skal overbevise en modpart om en bestemt påstand, hvilket dog forudsætter, at modparten kan læse. Forudsætningen for at udbrede det trykte ord var, at folk kunne læse trykte dokumenter, hvilket betød, at de måtte på skolebænken, desto før, desto bedre. I dag har dette, som bekendt, ført os dertil, at vi allerede fra 5-6 års alderen og helt frem til vi er 20-25 år, tilbringer vort liv lænket til en skolebænk, hvor vi først og fremmest skal lære at tyde verden skriftligt og symbolsk. Alt imens sygner vor krop og vore sanser mere og mere hen.

Således „oplyste“ går det moderne menneske efterfølgende ud i verden for at beherske den symbolsk. Den moderne nationalstat, det moderne lovgivningsmaskineri, det moderne bureaukrati, den moderne videnskab – alt dette er skabt i

det trykte ords billede. Ingen af disse institutioner ville med andre ord overhovedet kunne tænkes uden det trykte ords magt til at kommunikere enorme mængder af standardiseret og upersonlig information ud til en kæmpemæssig hær af anonyme papirnussere. Det samme gælder for det repræsentative demokrati, hvor de politiske partier jo netop i kraft af det trykte ord kan kommunikere med befolkningen en masse.

Hele det moderne samfund står og falder med det trykte ord – og det samme gør kapitalismen: Det upersonlige marked, de anonyme kunder, de kropsløse virksomheder og de ansigtsløse producenter er således alt sammen kun følgevirkninger af den distance, som den trykte kommunikation har afstedkommet – også i det økonomiske liv. Alt dette følger af en kommunikation og et sprog, som har gjort sig fri af virkeligheden for i stedet at blive gennemsyret symbolsk. Og dog er dette sprog fortsat stofligt bundet, da det jo fortærende skal trykkes på papir!

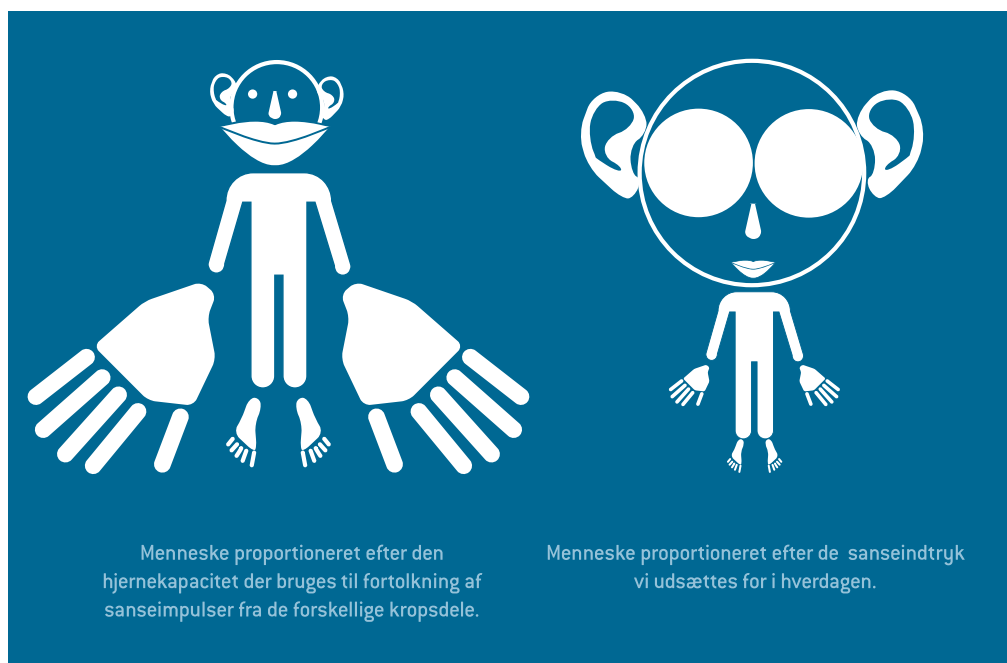
Cyberspace

Med den elektroniske kommunikation kappes denne sidste forbindelse til den fysiske verden, hvorefter symbolet kan leve sit helt eget og totalt frigjorte liv i cyberspace. Dermed forstærkes de tendenser, der allerede var til stede i det skrevne og trykte ord – nemlig kropsløsheden, sanseløsheden og distancen. Og det sker i helt ekstrem grad, ja, faktisk opløser den elektroniske kommunikation omtrent enhver

betydning af krop, tid og sted, da man nu kan kommunikere med hvem som helst, hvor som helst og på et vilkårligt tidspunkt af døgnet. Hvor det trykte ord således opløste det lokale fællesskab til fordel for den moderne nationalstat og det hermed forbundne marked, så indebærer den elektroniske kommunikation, at alle grænser – naturlige såvel som kulturelle – overskrides til fordel for en tidløs, stedløs og grænseløs globalisering.

”Der er således i dag langt flere beskæftiget med at manipulere symboler, end der er til at fremstille fødevarer, bygge huse, lave tøj osv.

Med internettet er kommunikationen således blevet grænseløst distanceret og helt igennem symbolsk, hvilket har fået dybtgående konsekvenser for samfundets økonomiske og sociale struktur. Der er således i dag langt flere beskæftiget med at manipulere symboler, end der er til at fremstille fødevarer, bygge huse, lave tøj osv., og de har i øvrigt også en langt højere løn. Vil man i dag score kassen, skal man derfor arbejde med IT, design, medier, branding, PR og spin – frem for at beskæftige sig med konkrete og livsnære ting. Velkommen til videns- og informationssamfundet, dette symbolernes nirvana, hvor vi samtidig an-

Figur 8. Menneskets hjerne er indrettet til at fortolke sanselige erfaringer, mens vort samfund er baseret på symbolsk information.

giveligt er blevet så rige i penge, at vi, med en tidligere finansministers ord, om føje år „kan købe hele verden“.

Når man har fået symboler på hjernen kommer man uvægerligt til at tænke sådan, for i den rene symbolverden kan alt jo tilsyneladende lade sig gøre. Men det er og forbliver en illusion. Kejseren har ikke noget tøj på. Før eller siden vil det symbolske korthus brase sammen med et brag, ja, meget tyder faktisk på, at vi netop nu befinder os midt i et sådant sammenbrud.

Der skulle således ikke gå mange måneder før de økonomiske realiteter gjorde finansministerens forudsigelser til skamme: De internationale finansmarkeder

kollapsede og punkterede på et splitsekund hele den oppustede ballon af rent symbolske værdier, der viste sig at være uden hold i virkeligheden. På trods af statslige redningsaktioner af et hidtil uset omfang er krisen endnu ikke overvundet, tværtimod trækker den dybere og dybere spor i hele samfundsøkonomien. Den er resultatet af de seneste 30 års totale frigørelse af markedet, som jo er det samme som den totale frigørelse af pengene, hvilket igen er det samme som den totale frigørelse af symbolet. Konsekvensen er en økonomi, der har mistet forbindelsen til den fysiske virkelighed, hvorfor banker, økonomer og finansministre famler rundt i blinde, for

man ved ganske enkelt ikke mere, hvad alle de mange tal og symboler egentlig dækker over, ej heller hvem der er skyldig for hvad. Alle er tilsyneladende enhver skyldig, hvorfor ingen kan drages til ansvar for noget. Som sædvanlig bliver det derfor de absolut uskyldige, der kommer til at betale regningen.

Noget tilsvarende gælder for vore politikere, for de bombarderes dagligt med så store mængder af symbolsk information, at de ganske enkelt ikke længere kan følge med. Konsekvensen er, at politikken i vidt omfang er ophørt med at forholde sig til virkelighedens problemer for i stedet at udarte til ren og skær *symbolpolitik*. Vi, der skal leve med beslutningerne, forstår mindre og mindre af, hvad der foregår, ja, vi forstår ikke engang ordene, for symbolpolitikens sprog er pustet op af tomme klicheer og smarte statements. For at hjælpe os med at afkode de symbolpolitiske signaler udstyres vi med en hær af analytikere og kommentatorer, dette moderne præsteskab, der kan udlægge den „latinske“ tekst for os. Det bliver vi imidlertid ikke klogere af, snarere forvirrede på et højere plan.

Disse problemer har grundlæggende rod i det forhold, at den samfundsmæssige kommunikation efterhånden er blevet fuldstændig symbolsk. Sproget har mistet sin forbindelse til virkeligheden, hvorfor man nærmest kan tillade sig at sige hvad som helst. Derfor er det efterhånden også blevet nærmest umuligt at skelne sandhed fra løgn.

Ned til den sunde fornuft

Når selve sproget således er blevet forløjet, famler vi alle i blinde. Med mindre vi da vælger at tage de symbolske briller af for i stedet at se virkeligheden lige i øjnene. Og det er der faktisk flere og flere, der i de senere år har valgt at gøre, hvilket den gryende modvækst-bevægelse bl.a. er et udtryk for. Blandt samfundets græsrodder er der i disse år en enorm grøde, hvilket indtil videre dog stort set ignoreres af medier og magthavere. På samfundets overflade er græsrodderne og deres initiativer derfor næsten ikke til at få øje på, men hvis man stikker en finger i jorden, så vælter de frem overalt.

” Vi møder først og fremmest græsrodderne nede i samfundets maskinrum, der hvor mennesker står ansigt til ansigt med virkeligheden.

Vi møder først og fremmest disse rødder nede i samfundets maskinrum, der hvor mennesker står ansigt til ansigt med virkeligheden. Det kan f.eks. være kystfiskeren, der kæmper for et bæredygtigt fiskeri, fordi han med sine egne øjne har set, at det højt teknologiske fiskeri efterhånden har tømt havet for fisk og desuden ruineret fiskeriet. Det kan være bonden, der kæmper for en lokal og alsidig fødevarerproduktion, fordi hun har set, at det moderne strømlinede

landbrug har gjort naturen til en stor fabrik og desuden gjort landbruget dybt forgældet. Det kan være håndværkeren, der kæmper for sin faglige stolthed, fordi han med egne øjne har set, at præfabrikeret betonbyggeri ikke er til at bo i, samtidig med at det gør håndværkeren uden arbejde. Eller det kan være sosu-hjælperen, der gør op med skemalagte procedurer, fordi hun ved, at omsorg og pleje nu en gang altid er konkret og situationsbestemt.

Blandt vor tids græsrodder finder vi også i stigende omfang kritiske intellektuelle, der i tiltagende grad har fået kvalme af det forløjede symbol- eller management-sprog, der efterhånden har sat sig igennem hos stort set hele samfundets elite. I fortvivelsen over dette løgnagtige sprog, hvor der ej længere er nogen sammenhæng mellem ord og handling, engagerer disse intellektuelle sig i en mangfoldighed af bevægelser, der – forskelligheden til trods – dog har én ting til fælles: At man efterstræber en ærlighed i en konkret og handlingsrettet praksis, hvor man åbner sit sind for virkeligheden.

At åbne sindet for virkeligheden betyder, at vi for en stund lægger alle symbolerne til side for i stedet at lytte til vore sansers vidnesbyrd. Sluk for mobilen, fjernsynet, radioen, computeren – med ét kan vi høre, at fuglene faktisk synger, at naturen taler til os. At lytte til naturens stemme er selve forudsætningen for, at vi virkelig kan forstå naturen, for på den måde kommer vi ind under huden på den, i modsætning til f.eks. den abstrakte naturvidenskab, der udefra

forsøger at sætte den på symbolsk begreb. Den natur, vi således lytter til, tiltaler os, hvorfor vi heller ikke kan undgå at vise den respekt modsat den trang til beherskelse, der vokser frem af ethvert forsøg på at begrebsliggøre naturen symbolsk.

Det samme gælder i vort forhold til andre mennesker. Også her forudsætter enhver virkelig forståelse, at vi involverer os kropsligt og sanseligt i det andet menneske. Vi må kunne se ind i øjnene på den, vi taler med, for øjnene taler deres helt eget sprog, ligesom hele den øvrige krop gør det. Ser vi bort fra dette kropssprog, mister ordene deres „krop“ og bliver i stedet til flygtige symboler. Når det sker, kan det næsten ikke undgås, at sproget ender i en løgn. Ærlighed, forståelse og respekt forudsætter et kropsligt møde. Derfor vokser menneskelige fællesskaber da også kun frem der, hvor vi møder hinanden ansigt til ansigt, mens den rent symbolske kommunikation altid fører til den ene eller den anden form for hierarkiske kommandosystemer, der hersker rundt med vore kroppe. Den symbolske kommunikation er således på én og samme tid diktatorisk og løgnagtig, hvorfor enhver diktator også altid er en løgner. Begge dele hænger sammen med, at den gensidige samtale er erstattet af monolog.

Det oprør, der for øjeblikket vokser frem fra neden i vort samfund handler om at genskabe samtalen mellem mennesker, hvilket imidlertid kun er muligt, såfremt vi samtidig genskaber dialogen mellem menneske og natur. At genetablere denne dobbelte dialog er selve essensen i den gryende

modvækst-bevægelse. Heri ligger et håb, for af den engagerede dialog med andre mennesker såvel som med andre væsener udspringer ikke alene vores samvittighed,

men tillige vores sunde fornuft. Og begge dele tilsiger, at de sidste mange års jagt efter stadig flere ting, penge og symboler på alle måder er det rene vanvid.

Anbefalet videre læsning

Ernst Cassirer: *Et essay om mennesket*. Reitzel, 1999.

Elisabeth L. Eisenstein: *The printing press as an agent of change*. Cambridge University Press, 1979.

John Holten-Andersen: *Vanvid og virkelighed. En økologisk omtænkning*. Forlaget Hovedland, 2007.

Marshall McLuhan: *The Gutenberg Galaxy*. University of Toronto Press, 1962.

D.R. Olson: *The world on paper*. Cambridge University Press, 1994.